

**Medeltida stadsgårdar i
kv Humlegården 3 och 13,
Sigtuna 1998**

Anders Wikström

Rapport Arkeologisk slutundersökning

**Medeltida stadsgårdar i
kv Humlegården 3 och 13,
Sigtuna 1998**

Anders Wikström

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 9

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna

sigtunamuseum@sigtuna.se
www.sigtuna.se/museer

Omslagsbild: Schaktningsarbete med handkraft i kvar-
teret Humlegården 13 (foto: Johan Westerlund)

Produktion: Sigtuna Museum

- © Text: Anders Wikström
- © Kartor: Anders Wikström (om ej annat anges)
- © Foto: Anders Wikström (om ej annat anges)
- © Formgivning: Jacques Vincent
- © Original: Anders Wikström

Tryck : Sigtuna 2005

ISSN : 1401-4645
ISBN : 91-975066-7-2

Innehåll

Inledning	5
Resultat	5
Den medeltida stadsplanen	8
Husens placering	8
Stadsgårdarnas placering	12
Grävningshistorik	15
Referenser	18
Administrativa uppgifter	19

Orienteringskarta med schaktens placering i staden.

Inledning

Vid en TV-inspektion av en spillvattenledning i kvarteret Humlegården 3 och 13 visade det sig att ledningen var i akut behov av reparation. För att laga ledningen behövde man komma ner i ett par brunnar för att kunna lägga i en s.k. ”strumpa”. I samband med reparationen utfördes en arkeologisk undersökning som gick ut på att handgräva schakten vid brunnarna och att dokumentera schaktens väggar. Ingen utgrävning av kulturlager behövde göras.

Tomten ligger centralt i det lagskyddade fornlämningsområdet ”svarta jorden”, fornlämning nummer 195 i Sigtuna stad (figur 1). Den del av kvarteret Humlegården som denna rapport behandlar (nr 3 och 13) utgör en mycket intressant tomt i Sigtuna p. g. a. att endast 7 % av 3500 kvm är exploaterad. Större delen av området är orört och störs inte ens av vatten- eller elledningar. Detta innebär att de medeltida kulturlagren sannolikt är intakta och att tomtstrukturerna i stor utsträckning finns bevarade. Vid ett flertal arkeologiska undersökningar i Sigtuna har det konstaterats att nedbrytningen av kulturlager främst sker i närheten av dränerande schakt. Detta innebär att kulturlagren sannolikt också är i gott skick.

Överlag är kulturlagrens tjocklek över 2 meter i de södra delarna men minskar norrut. I de västra delarna verkar kulturlagren vara tunnare, vilket kan bero på en glesare bebyggelse eller att de övre kulturlagren har schaktats bort.

Resultat

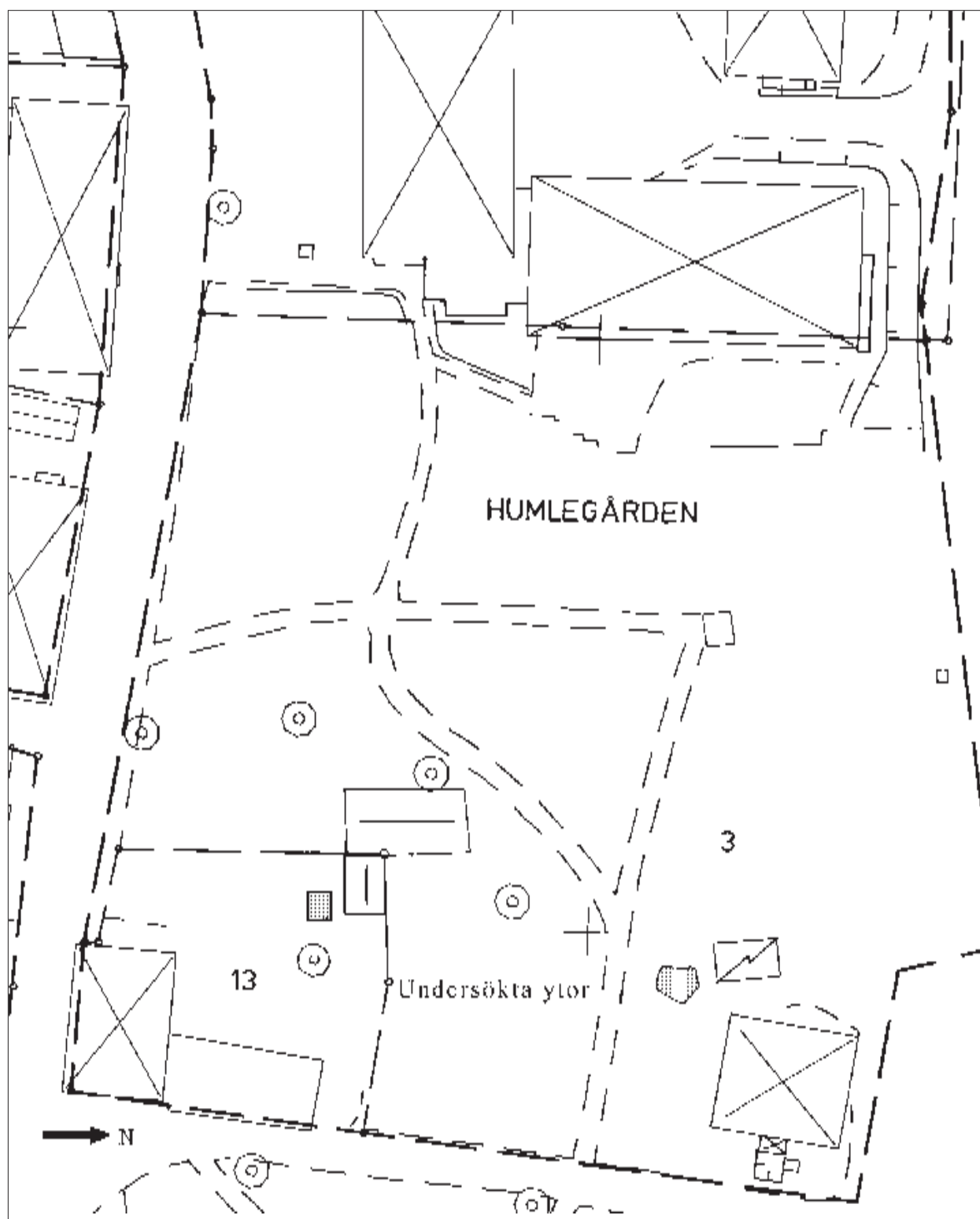
Schaktet i Humlegården 3 var 3 x 2,5 meter stort och 1,8 meter djupt. I schaktet framkom en del av en tidigmedeltida passage och syllstenar från två hus. Längre ned i ledningsschaktet syntes den sterila postglaciala leran. Kulturlagrens tjocklek var 0,8 meter.

Schaktet i Humlegården 13 var 2 x 2 meter stort och 1,5 meter djupt. I norra profilen fanns rester efter flera härdar med tillhörande lergolv. I södra profilen fanns syllstenar. Kulturlagren fortsatte djupare än ledningsschaktet (figur 2).

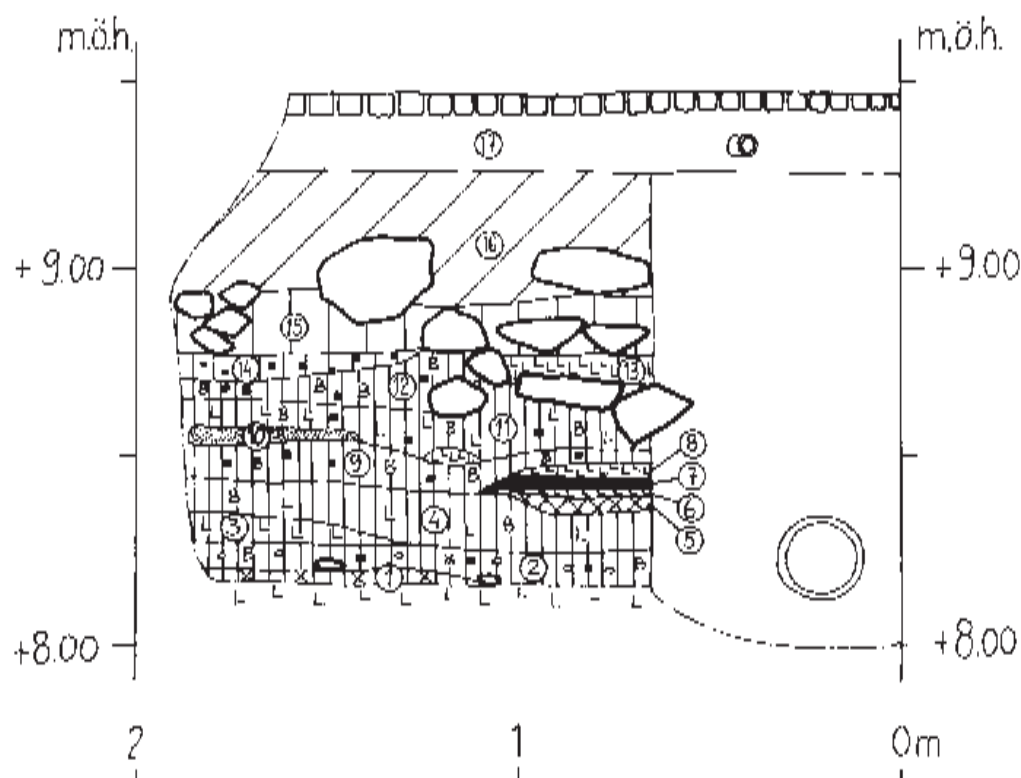
21 fynd togs tillvara från båda schakten (f.nr. 1-8 Humlegården 13 och f.nr. 9-21 Humlegården 3). Fynden låg i fyllnadsmassorna och kunde inte kopplas ihop med specifika lager.

*Grävning för hand vid en brunn
i kvarteret Humlegården 13.
(foto: Johan Westerlund)*

Figur 1
Primärkarta över kvarteret Humlegården, Sigtuna, med undersökta ytor. Skala 1:500

Lagerbeskrivning

1. Brunröd k jord med inslag av aska
2. Brun k-jord med inslag av ben, kolbitar och mindre stenar
3. Brun k-jord med mycket lera
4. Brun k jord med lite lera och spridda benhitar
5. Svart k jord med kolbitar. Lager 5 8 utgör en hard.
6. Lera
7. Kollager
8. Lera
9. Brun mot brunsvart k jord med kolbitar och ben
10. Rödbränt sandlager
11. Gråbrun k-jord med lerfläcka, lite kol och ben
12. Brun k-jord med ben och kol
13. Lera. Utgör tillsammans med stenarna en hard
14. Brun k-jord med kol
15. Brun k-jord
16. sk Renslager. Brun jord med mycket tegel, porslin, kritpipor och yngre rödgods
17. Bärlager

Figur 2

Profil mot norr, kvarteret Humlegården 13, Sigtuna. Skala 1:20 (ritning: Johan Westerlund)

Den medeltida stadsplanen

Humlegården 3 och 13 (tidigare Västra Kvarteret 2) utgörs idag till största delen av en stor öppen yta. Vid sju tillfällen (mellan 1927 och 1998) har små ytor av området undersökts arkeologiskt, totalt 20 schakt. Tillsammans ger dessa undersökningar en bild av hur den medeltida bebyggelsen kan ha sett ut.

I rapporten ges referenser till de olika arkeologiska undersökningarna enligt SR nummer (Stadsarkeologiskt Register), där SR numrering saknas efter det årtal den arkeologiska undersökningen utfördes (se också kapitel Grävningshistorik).

Husens placering

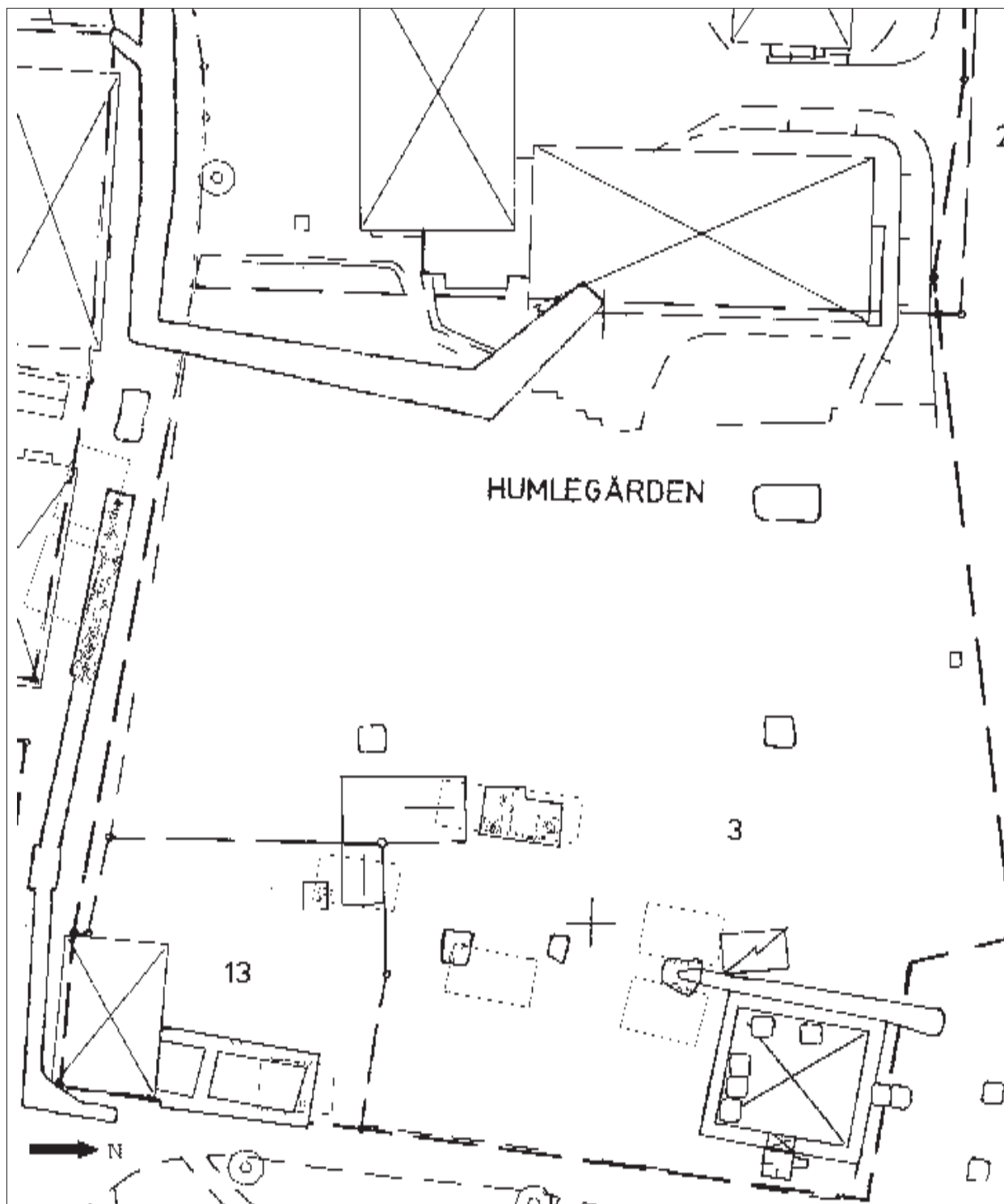
De sju arkeologiska undersökningar som utförts i Humlegården 3 och 13 har begränsad yta, totalt 252 kvm, och är utspridda över området (figur 3). I stort sett alla undersökningar är beskrivna i rapporter med tillhörande plan-, och profilritningar.

Det finns brister i en del av dokumentationsmaterialen. Framförallt är några undersökningar summariskt utförda i jämförelse med dagens grävningsmetod. Detta får till följd att datering av kulturlagren endast kan uppskattas. Jämförelser mellan undersökningarna vad gäller samtidigheter kan därför inte göras. Strukturen på kulturlagren och stadsgårdarnas utseende i Sigtuna är emellertid homogen och följer ett tydligt mönster. Trots använd grävningsmetod kan dokumentationen därför användas för att tolka hur den medeltida tomtstrukturen i Humlegården kan ha sett ut.

Vid tolkningen av dokumentationsmaterialen har planritningarna använts i störst utsträckning. Rester efter hus, härdar eller lergolv fanns i endast fyra av de 20 schakten (figur 3 och 4. SR 22 schakt 10, SR 112, SR 106 och 1998: Humlegården 3). I ett schakt har profilritningar använts för att placera in hus geografiskt i plan (1998: Humlegården 13).

Brunn och spillvattenledning i kvarteret Humlegården 3. På båda sidor om ledningen syns kulturlager, med bl.a. syllsten och brandlager.

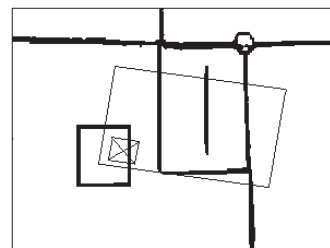

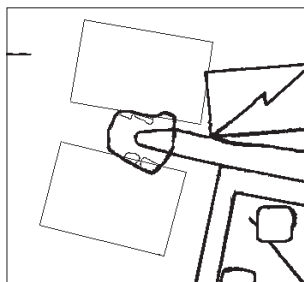
Figur 4

Primärkarta över kvarteret Humlegården, Sigtuna, med rekonstruktioner av hus baserade på undersökningsresultat. Skala 1:500

Den arkeologiska undersökning som har gett mest information om stadsgårdarnas struktur är den nu aktuella undersökningen. Trots att undersökningen endast gick ut på att tömma befintliga schakt gick det att se hur husen var placerade. I den norra profilen från schaktet i Humlegården 13 fanns rester efter två härdar, lergolv och brandlager (figur 2). I den södra profilen fanns syllstenar och lagren sluttade nedåt mot öster, vilket tyder på att dessa lager gick ut i en passage eller ett dropprum. Därmed kunde husen placeras i plan (figur 5).

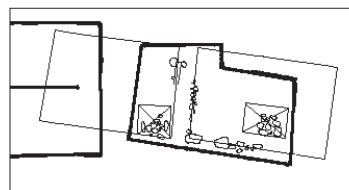
Figur 5

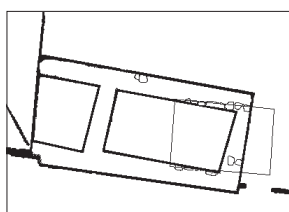
Figur 6

Schaktet i Humlegården 3 gav mer svårtolkad information. Schaktet var ursprungligen ojämnt grävt vilket innebar att delar av schaktet framträdde i plan. I dessa delar framkom fyra stora stenar, som troligtvis var syllstenar (figur 6). Att det har legat hus så här långt bak på stadsgårdarna styrks av att det i botten av schaktet framkom brandlager. De kulturlager som fanns i schaktet hade karaktären av utomhusavsatta lager; bruna lager med stort innehåll av humus och djurben. Avsaknaden av tydliga lerlager (lergolv) bidrog till tolkningen att schaktet var placerat i en passage eller ett dropprum.

Vid en arkeologisk undersökning 1934, SR 112 påträffades tre syllstensrader, en trästock och sju härdar. Utifrån dessa anläggningar i kombination med profilritningarna kunde fyra hus i olika faser identifieras. Endast ett hörn från varje hus var framgrävt och därför kunde inte längd och bredd beräknas (figur 7). Ett hus hade hörnhärd och två hus hade mitthärd. Det fanns ytterligare fyra härdar på planritningarna och ett lerlager på profilritningarna, men inga fler syllstensrader. Lerlagret är sannolikt ett lergolv som hör ihop med en av härdarna. Det innebär att det sannolikt fanns minst ett hus till.

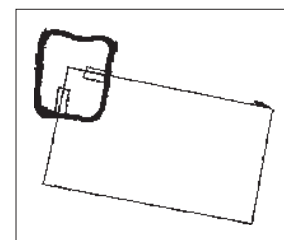
Figur 7

Figur 8

Vid en arkeologisk undersökning 1956, SR 106, framkom ett 10-tal stenar. I den västra delen av schaktet låg stenarna i en rad om 7 stenar. I den östra delen framkom fyra stenar som tycks ligga i rad. Endast delar av stenarna syntes i plan, resten i profilen. Utöver dessa två rader fanns ytterligare fyra stenar utan tydlig struktur (figur 8). De båda stenraderna är sannolikt syllstenar, vilket också stöds av förekomsten av brandlager på profilritningen. Utifrån planritningen gick det inte att avgöra om dessa två syllstensrader tillhört samma hus.

Den sista arkeologiska undersökning där rester efter hus framkom är SR 22 (figur 9). Det enda som finns dokumenterat är två stockar eller plankor som finns inritade på planritningen till schakt 10. Trästockarna ser ut att bilda ett hörn till ett hus. I beskrivningen av de olika lagren i schakten framgår att det i schakt 10 fanns ett lerlager som kan tolkas som ett lergolv. Huruvida detta lerlager har ett samband med trästockarna går dock inte att avgöra, men det styrker tolkningen om att schakt 10 är placerat i eller delvis i en husmiljö.

Figur 9

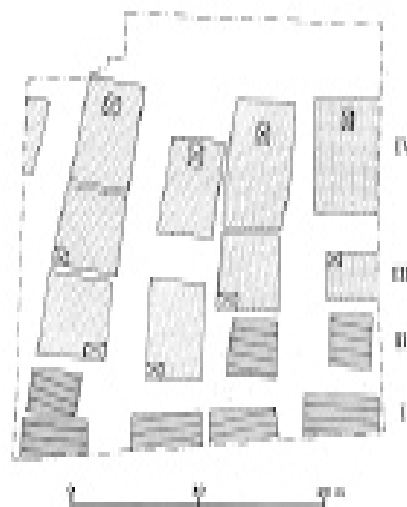
Stadsgårdarnas placering

Utseendet på tomtstrukturen i Sigtuna baseras främst på resultat från en arkeologisk undersökning i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, 1988-90. Undersökningen täckte fyra hela stadsgårdar, två passager och ett dropprum. Stadsgårdarna utgjordes av 30 - 40 meter långsmala, 7 - 8 meter breda stadsgårdar vinkelrätt mot Stora Gatan efter ett bestämt och reglerat mönster. Varje stadsgård hade en rät och enhetlig bebyggelsestruktur. Husen var placerade gavel mot gavel längs tomtens ena sida och längst fram fanns ett hus med långsidan mot gatan. Längs husraden gick en 1,5 - 2,5 meter bred och träbelagd passage. På baksidan av tomten parallellt med passagen gick ett 0,6 meter brett dropprum som avgränsade två stadsgårdar (figur 11).

Bebyggelsestrukturen på varje stadsgård har delats in i fyra zoner (Zon I-IV, figur 11). Längst fram mot Stora Gatan i Zon I låg hantverkshus. Därefter fanns förrådshus i Zon II. I Zon III låg bostadshusen och slutligen Zon IV där hallbyggnaden var placerad (Pettersson 1995 s 73). Tomt- och bebyggelsestrukturen kan i stort sett följas ända ner till grundläggningsfasen runt år 980. Bebyggelsen i detta skede anpassades efter en bestämd stadsplan som markerades med hjälp av tomtgränsdiken (Tesch 1990 s 29). Den enda skillnaden mot senare faser var att hallbyggnaden (Zon IV) var placerad längst fram mot Stora Gatan. Tomtgränserna och bebyggelsestrukturen har sedan i stort sett legat fast ända fram till 1300-talet, vilket bekräftas i princip varje gång en arkeologisk undersökning utförs.

*Figur 11
Stadsgårdarnas storlek och husens
placering enligt resultat från en
arkeologisk undersökning i kvarteret
Trädgårdsmästaren 9-10, 1988-90.*

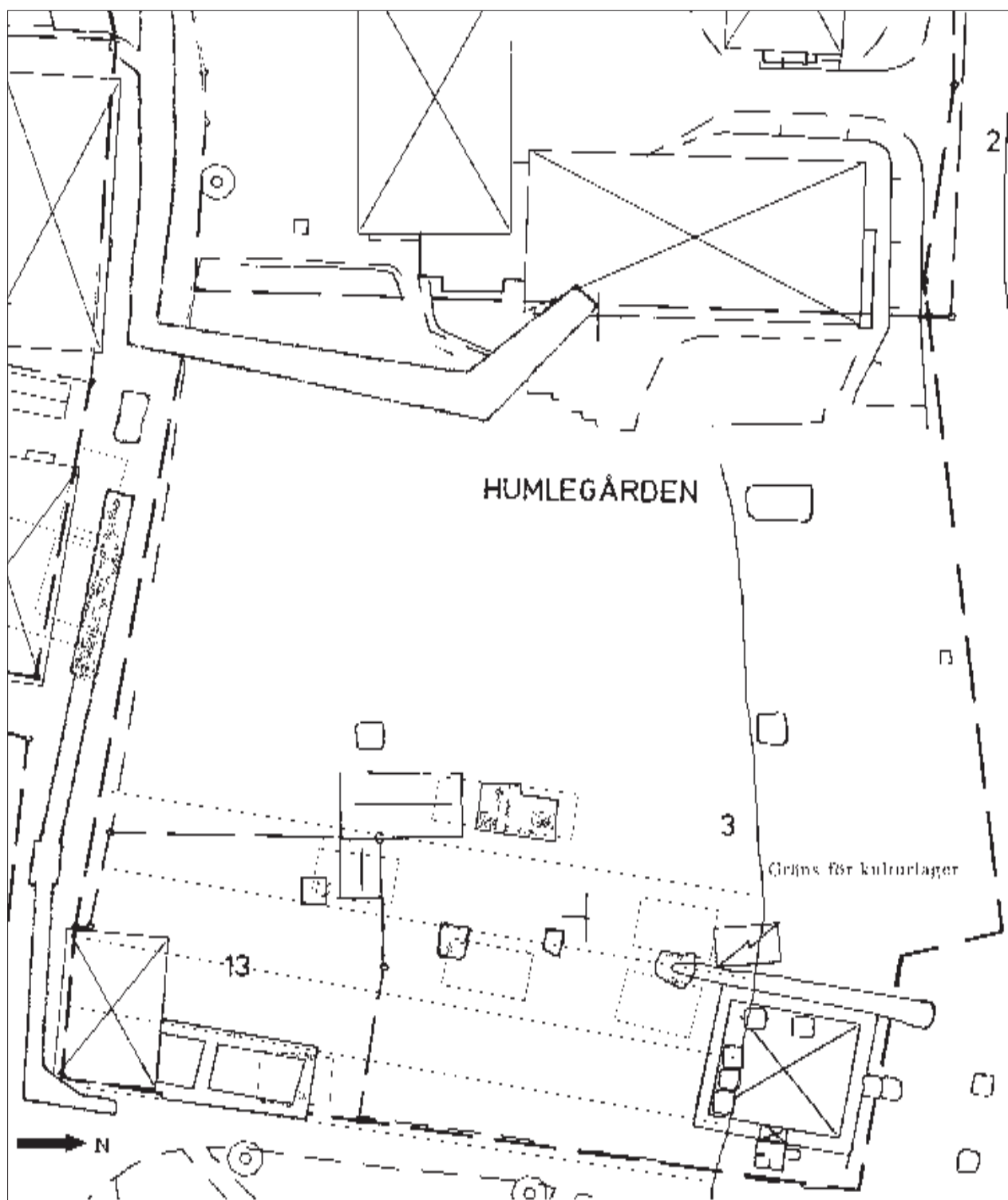
*Zon I – Hantverkshus
Zon II – Flerfunktionshus
Zon III – Bostadshus
Zon IV – Hallbyggnad
(omarbetad efter Pettersson 1995 s 68
figur 1)*

Nedanstående diskussion om stadsgårdarnas placering i kvarteret Humlegården 3 och 13 baseras på följande antaganden:

- Tomtmönstret är likartat i hela Sigtuna, dvs staden har en stadsplan
- Dagens gränder var passager eller dropprum under medeltiden
- Varje stadsgård har en likartad bebyggelsestruktur (Zon I-IV)

För att ytterligare belägga stadsgårdarnas placering i Humlegården har resultat från en arkeologisk undersökning i Stora Gatan också jämförts. Den utfördes 1974 av Riksantikvarieämbetet i samband med nedläggning av vattenledningar (figur 3 och 4). Totalt undersöktes 108 meter av Stora Gatan, fördelat

Figur 10
 Primärkarta över kvarteret Humlegården, Sigtuna, med rekonstruktion av hus och stadsgårdar baserat på undersökningsresultat.
 Skala 1:500

på fem delschakt (A-E) och fem provundersökningar (I-V). Huvuddelen av undersökningen bestod av schaktningsövervakning och dokumentation av schaktväggar. Endast ett 20 meter långt schakt (A) grävdes för hand ner till steril mark (Carlsson 1982 s 5). Detta schakt var placerat ungefär mitt för kvarteret Humlegården 3. Vid undersökningen påträffades rester efter hus och kavelbroar som ursprungligen var den centrala gatan i det medeltida Sigtuna (figur 4 och 10).

Resultaten från de arkeologiska undersökningarna i Humlegården 3 och 13 och Stora Gatan har jämförts med bebyggelsestrukturen från kvarteret Trädgårdsmästaren. Med hjälp av dokumenterade rester efter hus, passager och dropprum har strukturen lagts ut i kvarteret Humlegården. Kulturlagrens utseende, variation och tjocklek har också tagits i beaktande, såsom t. ex. brandlager och lerlager. Följande observationer från de arkeologiska undersökningarna har använts:

- Rester efter hus vid de olika undersökningarna
- Avstånd mellan husen, 1,5 – 2,5 meter breda passager och 0,6 meter breda dropprum. Måtten mellan husen i kvarteret Humlegården stämmer överens med hur passager och dropprum var placerade i kvarteret Trädgårdsmästaren
- Ett eventuellt tomtgränsdike dokumenterades vid den arkeologiska undersökningen vid "Tvätten" 1988
- Vid undersökningen i Humlegården 3, 1998, hade lagerföljden en tydlig dropprumskaraktär
- Vid undersökningen i Stora Gatan 1974 dokumenterades ett antal hus, rester efter en passage, ett dropprum och delar av den medeltida Stora Gatan. Passagens och dropprummets placering stämmer överens med var motsvarande passage och dropprum bör ha varit placerade i kvarteret Humlegården

Utifrån dessa stödpunkter framträder en bild av hur stadsgårdarnas struktur kan ha sett ut i kvarteret Humlegården 3 och 13 (figur 10). Den totala mängden material från den arkeologiska dokumentation som ligger bakom tolkningen av tomtstrukturen är ganska mager. Men med tanke på den ofta enhetliga bebyggelsestruktur som fanns i Sigtuna under medeltiden stämmer den tolkade bilden ganska bra. Den tolkade bilden av stadsgårdarnas och bebyggelsens placering skall dock ses mest som ett antikvariskt hjälpmedel inför planering av eventuella framtida arkeologiska undersökningar i kv. Humlegården. Den kan naturligtvis också användas i forskningsarbetet kring det medeltida Sigtunas tomtstruktur, men med visst mått av källkritik.

Grävningshistorik

Följande genomgång baseras på projektet Medeltidsstadens SR nr (Stadsarkeologiskt Register) och senare års undersökningar utförda av SMUV (Sigtuna Museers Uppdrags Verksamhet). Dnr står för diarienumrering på Antikvarisk Topografiska Arkivet (ATA) och SF står för diarienumrering i Sigtuna Fornhems arkiv.

SR nr 22, 1927

Under 1927 bestämdes att ett varmbadhus skulle uppföras på tomten Västra kvarteret 2, nuvarande Humlegården 3. På tomten grävdes sammanlagt 13 mindre schakt. Undersökningen var från början avsedd att omfatta den del av tomten där badhuset skulle stå, men utökades med fler schakt på andra delar av tomten p.g.a. kulturlagren var tunna där badhuset skulle uppföras. Enligt rapporten arrenderades tomten av en trädgårdsmästare O. Pettersson och lagerföljderna på vissa ställen var omkastade genom odlingsarbeten, vilket syntes på fyndinnehållet. Fyllningen på en del av tomten verkade också vara påförd. I rapporten framgår dock inte vilka områden som var påverkade av odling.

I rapporten finns inga uppgifter om konstruktioner, men på en medföljande översiktsplan är ett eventuellt hörn från ett hus inritat. Översiktsplanen är summariskt utförd och följer inget tydligt koordinatnät. Det var därför svårt att avgöra schaktens exakta placering. Kulturlagren varierar kraftigt från omkring 2 meter i söder till att de saknas helt i norr.

Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Antal schakt:	13
Yta:	70 kvm
Dokumentation:	Skriftlig rapport dnr 33/1927, SF 199/1964 1 översiktsplan 1:100 Artikel i Fornvännen 1928:2
Fynd:	Fnr. SF 1301-1311, 1317-1321 Fynden beskrivna i text utifrån schakt, med måttangivelser
Datering:	Tidig medeltid - nyare tid
Djup:	Inga bottenmått angivna, men sannolikt grävt till botten. Upp till 2 meter i södra delen ca 0,5 meter i norra delen.

SR nr 112, 1934

Undersökning utförd av okänd anledning på tomten V Kvarteret 2, ca 1 meter norr om en källare. Rapport saknas men ritningar finns. Schaktet var 7x4 meter stort och 2 meter djupt ned till steril morän. Totalt undersöktes sju härdar, syllstensrader och en stockkonstruktion.

Typ av undersökning:	Arkeologisk undersökning
Antal schakt:	1 (schakt B), finns hänvisning till schakt A men dokumentation saknas
Yta:	28 kvm
Dokumentation:	Rapport saknas 3 planritningar 1:20 2 planritningar 1:100 schematisk profilbeskrivning med text
Fynd:	Fnr. SF 1843 - 1855
Datering:	Tidig medeltid - nyare tid
Djup:	1,3 – 1,8 meter, tjockare mot norr.

SR nr 106, 1956

I samband med gjutning för en uthusbyggnad undersöktes fyra schakt. Schakten var 1 meter breda och 1,2-1,3 meter djupa. Jorden från markytan och ned till ca 1 meter bestod av lerblandad mylla. Därefter framkom kulturlager som endast berördes i dess översta skikt. Enligt en enkelt utförd ritning fanns fyra syllstensrader som förmodligen utgör två hus, och fragment av virke som kan vara resterna efter en kavelbro.

Typ av undersökning:	Antikvarisk kontroll
Antal schakt:	4 schakt, 1 meter breda
Yta:	44 kvm
Dokumentation:	Skriftlig rapport, Dnr 1037/57; SF 200/1964 1 översiktsplan 1:1000 1 planritning 1:50 1 profilritning 1:50
Fynd:	Inga föremål av "större antikvariskt värde"
Datering:	Sen medeltid
Djup:	1,2 – 1,3 meter, ej grävd till botten.

SR nr 26, 1974

Vid en ledningsgrävning genomfördes en antikvarisk kontroll. Anledningen till ledningsarbetet var att sätta ned en spillbrunn vid ett befintligt ledningskors. Grävningen utfördes således i det gamla ledningsschaktet. Schaktet var 2,1 x 1,5 meter stort och 1,1 meter djupt, och bestod enbart av omrörda fyllnads-massor.

Typ av undersökning:	Schaktningsövervakning
Antal schakt:	1
Yta:	3 kvm
Dokumentation:	Skriftlig anmälan, Dnr 152/74 1 översiktsplan 1:400
Fynd:	-
Datering:	Omrörda kulturlager
Djup:	1 meter, ej grävd i botten.

1988

I samband med dräneringsarbeten runt "tvätten" utfördes en förundersökning. Ett 1 - 1,5 meter brett och 1,2 meter djupt schakt grävdes runt huset ned till steril morän. Undersökningsytan ligger i den norra kanten av svarta jorden, i övergången mellan kulturlager och kyrkogårdar. I schaktets södra delar ovanför den sterila moränen framkom ett ca 0,2 meter tjockt tidigmedeltida kulturlager med inslag av svartgods. Lagren ovanför bestod av sentida material.

Typ av undersökning:	Förundersökning
Antal schakt:	1
Yta:	69 kvm
Dokumentation:	Handskriven rapport 1 översiktskarta 1:500 4 profilritningar 1:20
Fynd:	Fnr. 1-8. Registrerade efter lager.
Datering:	Tidig medeltid - nyare tid
Djup	0,5 – 1,1 meter

1991-1992

Samtidigt som en nedläggning av stora fjärrvärmeledningar pågick byttes en spillvattenledning ut vid "tvätten". Den arkeologiska undersökningen bestod i att bevaka urgrävningen av det befintliga schaktet och att rita profiler.

Typ av undersökning:	Förundersökning
Antal schakt:	1
Yta:	29 kvm
Dokumentation:	Saknar rapport 1 översiktskarta 1:500 5 profilritningar 1:10
Fynd:	
Datering:	Tidig medeltid - nyare tid
Djup:	0,9 – 1,65 meter

Grävning av schaktet vid Humlegården 3 i närheten av "tvätten", det gula huset till höger i bild.

Referenser

- Carlsson, K. 1982. Medeltida kulturlager i Sigtuna, Stora gatan, kv Humlegården samt Prästgatan. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer, rapport UV 1982:41
- Petterson, B. 1995. Stratigraphic analysis and settlement stratigraphy in early medieval Sigtuna. Laborativ Arkeologi 8. Stockholm
- Tesch, S. 1990. Stad och stadsplan. Tesch, S. (red.). Makt och människor i kungens Sigtuna.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 2021-98-43047 och 45807
Uppdragsgivare: Mark och Vatten, Sigtuna kommun
Kvarter/område: Humlegården 3 och 13
Socken: Sigtuna
Landskap: Uppland
Ek kartblad: 118 21 Sigtuna
Typ av undersökning: Slutundersökning
Fältarbetstid: 98-10-22 -- 11-09
Fältarbetspersonal: Anders Wikström och Johan Westerlund
Rapportarbete: Anders Wikström

Dokumentation: 1 plan-, 1 profilritning Humlegården 3;
1 profilritning Humlegården 13
8 färgbilder (1:17-24)
21 fynd

Föremål och ritningar förvaras på Sigtuna Museum.

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna.

tel.: 08 - 597 838 70, fax.: 08 - 597 838 83.
e-postadress: anders.wikstrom@sigtuna.se

